

na je knjiga koja može poslužiti kao pomoć u traženju ideja za pojedine propovijedi, ne samo za pravoslavne propovjednike nego i za katoličke, kao i za protestantske, ali može i poslužiti za upoznavanje onog temeljnog pravoslavlja kakvo je predstavljeno puku Božjem.

Josip Knežević

KNJIGA O SUFIZMU KAO MISTIČNOM VIDU ISLASMKE DUHOVNOSTI

Arthur J. Arberry, *Uvod u povijest sufizma*. Preveo s engleskog Haris Dučić. (ur.) Rasim Ibrović, Banja Luka: 2023., 156 str.

Urednik Rasim Ibrović napisao je uz naslov engleskog izvornika na prvoj unutarnjoj stranici kako je tiskan u Oxfordu 1942. Arthur John Arberry (1905.-1969.) bio je britanski orijentalist koji je istraživao arapsku i perzijsku književnost, a kao dobro namjerni zapadnjak i proučavatelj islama poznat je po vrlo cijenjenom prijevodu Kur'ana (*The Qur'an Interpreted* (London 1955.; ponovno tiskan 1964.; i danas dostupan online).

Za razumijevanje sufizma u islamu kroz povijest i danas pročitao sam još natuknicu „Sufizam“, u: Cyril Glassé, *Enciklopedija Islama*, prijevod s engleskog, Sarajevo: 2006., 528-537. Za ovog autora bošnjački prevoditelji u predgovoru ističu da je „prihvatio islam, a živi na Zapadu“. Pročitao sam i djelo Williama Stoddarta, *Sufizam. Mistička učenja i postupci islama*, prijevod s engleskog, Sarajevo: 2005. Uz to studiozno sam proradio i prilog Williama C. Chitticka, „The Qur'an and Sufism“, u: Seyyed Hossein Nasr (Editor-in-Chief), *The Study Quran*, New York: 2015., 1737-1749.

Kako bi muslimanski i drugi čitatelji prijeveroda ovog djela iz

1942. dobili uvid u današnju važnost teme, R. Ibrović je na početku uvrstio svoj Predgovor: „Sufizam u vidiku orijentaliste“ (str. 7-40) s upućivanjem na dostupnu literaturu u fusnotama i popisom od 30 naslova „Literature“. Arapska riječ za islamski misticizam je *tesavuf*. R. I. na početku Predgovora navodi za moto izreku perzijskog teologa Al-Hudžvirija (u. 1077.) koji ističe da je prije postojala duboka islamska duhovnost bez specijalnog naziva, a „danas“ postoji zajednički naziv bez praktične provedbe. A. J. Arberry rodio se u anglikanskoj obitelji, dobio stipendiju za studiranje orijentalnih jezika, u toku studija napustio religiozno-crkveni život. Nastavio je studij u Kairu, što mu je omogućilo „da okusi Istok, a što je za tadašnje evropske orijentaliste bio veliki izuzetak“ (str. 9). Dobivši u domovini posao bibliotekara u Indijskom uredu, studirao je sufijske rukopise na arapskom i perzijskom jeziku. Doktorirao je na Cambridgeu, a u toku Drugog svjetskog rata po odredbi vlade radio je u Ministarstvu informacija i to mu je bila prigoda da na arapskom drži izlaganja u okviru BBC-ja. God. 1944. prešao je na Školu za orijentalne i afričke jezike pri londonskom univerzitetu gdje je surađivao s britanskim orijentalistom R. A. Nicholsonom, koji je u njemu probudio trajno zanimanje za sufizam. Od 1947. do 1969. bio je profesor na Univerzitetu Cambridge. Preveo je na engle-

ski brojne teološke tekstove i pjesme Dželaluddina Rumija (1207.-1273.) koji je bio utjecajni islamski mističar. A. J. Arberry napisao je kako mu je istraživanje islamske mistike bilo nadahnuće da se vrati osobnoj vjeri u Boga (15). God. 1949. primljen je za člana Britanske akademije te je nastavio naglašavati kako zapadnjački znanstvenici za objektivnu prosudbu islamske vjere, književnosti i mistike „trebaju upoznati recentna djela svih navedenih oblasti iz okrilja islamskog kulturnog kruga“ (16).

Povod Arberryjevu *Uvodu u povijest sufizma* u ime Oca i Sina bio je poziv 1942. da na Univerzitetu u Kalkuti održi niz predavanja, s ohrabrenjem na istraživanje islamske misli i kulture. On nije mogao osobno putovati u Indiju da predavanja održi, i zato ih je napisao u tri dijela. Uvjeren da je sufizam osobna vjernička praksa i učiteljsko uvođenje drugih, Arberry je u ovom svojem djelu istaknuo kako je znanstveniku pri istinskom proučavanju mistike potrebna osobna vjera i poštovanje prema vjeri drugih (24).

Prvom dijelu autor je dao naslov: „Počeci sufijskih studija u Evropi“ (45-71). Na početku ističe kako su ratne nevolje poljuljale uvjerenje da će materijalnim naporetom biti riješeni svi problemi čovječanstva te istaknuo nadu da će „iz pepela ovog razbuktalog požara izroniti feniks preporodne vjere, obnovljene nade i preobraženog ljud-

skog roda“ (47). Za vjerodostojno istraživanje povijesti sufizma drži potrebnim objavljivanje rukopisa s toga područja koji se nalaze u bibliotekama. Danas se istraživači slažu da riječ „sufi“ znači „vuna“ i vuče značenje od vunene odjeće u koju su bili obučeni duhovni učitelji islama. Upozorava kako se neko vrijeme brkalo ovo duhovno zvanje sa službenom titulom „veliki sufi“ za perzijskog šaha (51). Začetnikom moderne znanosti orijentalizma smatra engleskog znanstvenika Williama Jonesa (1746.-1794.) koji je, između ostaloga, napisao Gramatiku perzijskog jezika i uspoređivao vedske spise Indije na sanskrtu s teozofijom kasnijih sufija. Britanski službenik u Indiji Montstuart Elphinstone (1779.-1859.) doprinio je poznavanju sufizma u Afganistanu. U Londonu je 1815. John Malcolm izdao *The History of Persia* gdje je znanje o sufizmu crpio iz kontakata s jednim britanskim službenikom u Indiji i jednim muftijom u Perziji. Te su se informacije širile među evropskim znanstvenicima tako da je njemački intelektualac F. R. Tholuck na latinskom izdao u Berlinu 1821. opsežno djelo *Sufismus sive Theosophia Persarum pantheistica* u kojem je površno sveo sufizam muslimana na panteizam. Ipak je propis o hadžu proglasio „monaštvom Muhammedove zajednice“ (62). Među svetim osobama islama obradio je i Rabiju el-Adevija (713.-801.) koja je slijedila put *mehabeta* (ljubavi

prema Bogu) i *unsa* (bliskosti Bogu). A. J. Arberry pridaje epohalni značaj tiskanju 'Abd al-Razzaqova djela *Dictionary of the Technical Terms of the Sufis* (Kalkuta: 1845.) i Biografije sufijskih svetaca od Džamija (1414.-1492.). Alfred von Kremer objavio je u Leipzigu 1868. *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* poštujući kulturnu povijest islama. Američki diplomat u Carigradu John P. Brown imao je priliku upoznati utjecaj derviša na život ljudi u Turskoj i o tome je napisao god 1867. djelo *The Dervishes*. Iako je nakon dokidanja monarhije i uspostave kemalističkog režima utjecaj derviša opao, Arberry smatra ovo djelo „standardnim referentnim radom“ (69). Nizozemski znanstvenik Reinhard Dozy napisao je god. 1879. *Essai sur l'histoire d' Islamisme* gdje tvrdi da je misticizam nastao u Perziji prije muslimanskog osvajanja, ali je pri susretu pripisan Muhamedu i drugim učiteljima islamske duhovnosti. Kasnija tiskana izdanja sufijskih tekstova omogućila su zainteresiranim čitateljima pristup izvornoj literaturi o sufizmu.

„Druga faza: od Goldzihera do Massignona“ naslov je drugog dijela (73-95). Edward G. Browne (1862.-1926.) bio je britanski iranolog koji je na očevu želju završio studij medicine, ali je već s 15 godina počeo učiti turski i druge jezike muslimanskih zemalja. Nakon završenog studija na Cambridgeu proveo je godinu dana u Iranu te 1893.

napisao knjigu o svojim doživljajima tamo. Djelo *A Literary History of Persia* pisao je preko 25 godina te objavio u četiri sveska od 1902. do 1906. Ono je ponovno tiskano 2009. Arberry ovo naziva „nenadmašnim remek-djelom temeljitog istraživanja i briljantnog zapisivanja“ (73). Pisao je s udivljenjem o duhovnosti sufija. Ignaz Goldziher, mađarski Židov njemačkog porijekla (1850.-1921.), u zanimanju za islam, slušao je i predavanja šeika u džamiji Al-Azhar u Kairu. Počeo je 1899. u jednom bečkom časopisu objavljivati niz izlaganja, od kojih je prvome dao naziv *Materialien zur Entwicklungsgeschichte des Sufismus*. Skrenuo je pozornost na asketizam sufija koji je blisko srodan s ortodoksnom islamskom doktrinom te na njihovu spekulativnu teozofiju koja je srodna s neoplatonizmom i budizmom. Ovo znanstveno razdvajanje asketizma od tesavufa važan je doprinos u istraživanju sufizma. Duncan Black MacDonald (1863.-1943.), američki orijentalist koji je bio pionir islamskih studija u SAD-u, pisao je o razvoju islamske teologije i prava te smatrao da su sufiji bili i pod utjecajem kršćanskih mistika, tako da su kršćanstvo i islam mistične vjere (78-80). Arberry smatra važnim istraživanje njemačkog orijentalista Richarda Hartmanna (1881.-1965.) koji je djelomično preveo djelo *Risala* o sufijskom učenju od El-Kušejrija (u. 1072.) te napisao 1916. raspravu

„Pitanje porijekla i sljedbenika sufizma“. Njemački orijentalist Max Horten (1874.-1945.) iznio je teoriju o povezanosti islamske mistike s budizmom. Arberry mu predbacuje da je ignorirao pisanje Louisa Massigona o iranskom sufiju Haladžu (857-922.) koji je osuđen na smrt zbog hereze.

S velikim udivljenjem Arberry ističe doprinos svojega profesora Reynolda Nicholsona (1868.-1945.) poznavanju perzijske literature i sufizma. On je preveo i obradio djelo mistika Dželaluddina Rumija (1207.-1273.) *Mesneviya*. Bio je rodom Perzijanac, ali se nastanio u Ikoniju, današnja Turska. Nicholsonovo djelo *Studies in Islamic Mysticism* Arberry smatra modelom u stručnim oblastima (85). Prema Nicholsonu, tek u trećem stoljeću po hidžri počeli su se uvlačiti neislamski elementi u razmišljanja sufija. Francuski znanstvenik Louis Massignon (1883.-1962.) studirao je sufizam boraveći osobno u Iraku i Egiptu te od 1913. počeo objavljivati radove o iranskom mistiku i mučeniku Mensuru Haladžu (857.-922.) koji je zbog hereze pogubljen na križu. Massignon je dokazao da Haladžova terminologija potječe iz Kur'ana, iako kod sufijskih autora postoje i nekanonske predaje (90-95). R. Ibrović je u Zborniku *Drama gostoprimstva*, Sarajevo: 2022., 135-191, prikazao zasluge kršćanina L. Massignona za otkriće i popularizaciju islam-

skih mistika, što je utjecalo na nauku Drugog vatikanskog sabora o stavu Crkve prema islamu.

Poglavlje „Sadašnjost i budućnost sufijskih studija“ (97-119) Arberry počinje španjolskim orijentalistom imena Asín Palacios (1871.-1945.) koji je od 1901. do smrti istraživao islamski misticizam, osobito kod Gazalija. Djelo na latinskom *Logia et agrapha Domini Jesu apud moslemicos scriptores* tiskao je 1915. i 1926. Kao najvrednije djelo Palacios ističe se *La escatologia musulmana en la divina comedia* (1919.) gdje ukazuje na Danteove kontakte s islamom te *El islam cristianizado* gdje smatra da je sufijska teozofija nekih muslimanskih mistika u biti kršćanskog porijekla i nadahnuća. Predlaže u budućnosti istraživanja islamske duhovnosti koncentriranjem na kojega od takvih učitelja, kao što je činio Massignon, ili na „značajne sufijske spise koji su još neobjavljeni“ (103). Smatra nužnim obradu djelā na turskom, paštunskom, pandžapskom i urdskom, a od europskih jezika svakako bi trebalo uključivati i djela na ruskom. Vrlina istraživača trebala bi biti poštovanje misticizma u vlastitoj vjeri te sposobnost uživjeti se u misticizam drugih. Smatra potrebnim prikaz prvih triju stoljeća sufizma koji bi trebali napisati muslimanski teolozi (106). Radove pakistanskog islamskog filozofa i znanstvenika Muhammeda Iqbala (1877.-1938.) Arberry smatra vrijednim doprinosom na praktičnoj i znanstvenoj razini (109). Završava

trojicom mistika rodnom iz perzijskog mjesta Suhraward, od kojih je najstariji rođen 1097., najmlađi umro 1234., koji su osnovali suhrawardijski sufijski red. Preporučuje tiskanje sufijskih djela na izvornim jezicima i prijevod na žive jezike: „Sufijski spisi nisu jednostavni za razumijevanje. Potrebno je mnogo godina usredotočene pozornosti kako bi se uspostavila razumna izvjesnost za tumačenje autora poput Halladža, Džunejda, Ibn ‘Arabija, Ibn Farida, Rumija i drugih“ (115).

Rasim Ibrović smatrao je prikladnim dodati na kraju poglavlje: „Dara Shukoh – sufija u vedskom duhovnom krajoliku“ (121-156). Bio je mogulski princ, praunuk mogula Akbara koji se radi vladanja nad Indijskim potkontinentom, gdje su živjeli pomiješani muslimani i hindusi, zalagao za miran život ljudi različitih religija. Od takva pradjeda Dara Shukoh naslijedio je interes za vedske knjige. Bio je sufija kadirijskog reda i pobožan musliman, ali je optužen za sinkretizam zbog svojega djela „Ušće dvaju mora“ i pravnici su ga osudili na smrt kao heretika. Zauzima se za suživot muslimana i hindusa te „nastojao da sljedbenici obje tradicije imaju duhovno razumijevanje za religijsku tradiciju onoga drugoga. Cilj je jasan: osvijestiti da obje tradicije, unatoč različitim vjervanijima, obredima i sl., počivaju na istom transcendentnom Izvoru. - More je jedno, a valovi su različiti, no valovi

su dio tog istog Mora“ (145).

Sufije su kao duboko duhovni muslimani i učitelji islamske duhovnosti postojali i postoje ne samo u Indiji, Pakistanu, Perziji, Egiptu, Turskoj nego i u Bosni. O fenomenu derviških redova održan je pod okriljem Instituta Ibn Sina, Fakulteta islamskih nauka i Orijentalnog instituta u Sarajevu u prosincu 2007. međunarodni simpozij. Radovi s toga simpozija objavljeni su 2011. pod naslovom *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija*. Ur. Rešid Hafizović, 567 stranica. Sadržava 35 referata sa simpozija.

Ovdje prikazana knjiga Arthura J. Arberryja s uvodom i završnim poglavljem Rasima Ibrovića ponuda je promicateljima dobrih odnosa između muslimana i kršćana u BiH da dublje upoznaju duhovnost i pisane radove islamskih mističara.

Mato Zovkić